

Az új kisváros és a városi funkciók

RUDL JÓZSEF¹

Bevezetés

A helyi önkormányzatokról szóló 1990. évi törvény nagyfokú önállóságot adott településeinknek. A korábbi koncepciókkal szemben, amelyek a településstruktúrát a települések hierarchiában elfoglalt helye szerint építették fel, a törvény egyenrangúvá tette a településeket. A korábbi szabályozástól eltérően ma a településhierarchia magasabb fokán álló nagyvárosoknak ugyanolyan jogai és kötelezettségei vannak, mint az aprófalvakkal. Ha úgy tetszik, a város, amely régebben azért részesült kiemelten a fejlesztésekből, hogy ellássa környezete településeit, ma nem köteles gondoskodni a környezetében elhelyezkedő falvakról, kivéve néhány központi, minisztériumi, vagy megyei irányítás alatt álló intézményt, vagy az üzleti alapon szerveződő kapcsolatokat (pl. kereskedelem).

A települések felszabadultak a központ irányítása alól. Alanyi jogon juthattak hozzá olyan anyagi eszközökhöz, amelyeket azelőtt a centrum fejlesztésére fordítottak. Önállóan gazdálkodva a hiányzó alapfunkciók kiépítésébe kezdhettek.

A kisebb települések önkormányzatainak problémái napjainkban egyre élesebben jelentkeznek. A rendelkezésükre bocsátott anyagi eszközökből az infrastruktúrájuk alapelemeit (vízvezeték, szilárd burkolatú utak, buszmegálló, sportpálya korszerűsítés, stb.) kiépítették. A nagyobb beruházásokat (pl. csatornázás, gázvezeték építése vagy az alapfunkciók bővítése érdekében orvosi rendelő építése, esetleg saját körzeti orvos finanszírozása stb.) viszont önerőből elvégezni nem tudják. A csökkenő gyermeklétszám miatt probléma az iskola fenntartása és egyre nagyobb összegeket emészt fel az elszegényedő lakosság segélyezése.

Az alapfunkciók hiánya miatt a kistelepülések csak egy bizonyos szintig tudnak önállóan fejlődni. A továbblépéshez szükség van partnerekre, kapcsolatokra, közös funkciók létesítésére, a település igényeit meghaladó funkciók megosztására. A funkciókat megosztani csak olyan térben lehet, ahol a települések közt vannak kapcsolatok. Valójában csak ezeket a tereket nevezhetjük kistérségnek. Az önállóság nem vezethet a települések bezárkózásához, elszigetelődéséhez, mert további fejlődésük lehetőségeit veszíthetik el. A fejlesztést a településközi kapcsolatokra épülő kistérségekben érdemes elképzelni.

Nyugat-Európa több országában a közigazgatás alapja a régió. Az állam funkcióiból jelentős részt „ad le” a kisebb igazgatási egységeknek. Ezekben az országokban tagadják a központi helyek elméletének általánosságát. A dezurbanizációs szakaszban a klasszikus értelemben vett centrum szerepe módosult, valóban kisebb lett. Az új ipari létesítmények, szolgáltató üzemek stb., kitelepülnek a centrumból, főként a főközlekedési utak mentén, vagy azok találkozásánál, a települések közötti térben létesülnek. Mindez feltételez egy magasabb fokú társadalmi mobilitást, főként a népesség mobilitását. Izolált, egymásról mit

¹ Janus Pannonius Tudományegyetem Regionális Társadalomföldrajzi Tanszék, 7622 Pécs, Ifjúság u. 6.

sem tudó, az apró ügyein kívül mást megoldani nem képes települések halmaza ilyen jellegű régióvá alakulni nem tudna. A kistérség csakis a településközi kapcsolatok segítségével dinamizálható.

Mai társadalmi és gazdasági viszonyaink között a dinamizmus fontos eleme egy együttműködésre képes valódi centrum, amely a kapcsolat fenntartását és fejlesztését biztosítja. Az alacsonyabb szintű társadalmi mobilitás is megköveteli létrejöttét. A magasabb szintű funkciókat egyelőre a központnak kell biztosítani, a településközi térben ezek még nem „szórhatók szét”.

Nagyvárosaink körül az 1980-as évek végére jelentős vonzáskörzetek alakultak ki. A vonzásszintek közül a hegemon övezet teljes egészében, továbbá a domináns vonzásöv egy része ma is erősen kötődik a régi centrumokhoz. Az átmeneti övben, a nagyobb központoktól távol, a vonzáskörzet perifériája ellátatlanul maradt. E térségben szükségszerű új centrumok létrejötte, új városok alapítása, települések várossá nyilvánítása.

Milyenek ezek az új centrumok? Vannak-e olyan funkcióik, amelyeket olyan környező települések is használhatnak, amelyek az érdemi településközi kapcsolatok létrejöttét segítik? Lesz-e erejük a gazdaság és az igazgatás koordinálására? Válthat-e valódi kistérséggé, együttműködni tudó településközösséggé, régióvá a településgyűttes? Az új kisvárosok vizsgálatakor e kérdésekre is választ kell adni.

E tanulmány keretében a vizsgálatba 5 dél-baranyai települést vontunk be. Közülük Szentlőrincet, Sellyét és Bólyt várossá nyilvánították, Villány és Harkány olyan nagyközségek, amelyek a közeljövőben várossá válhatnak. Olyan települések kerültek be a vizsgálatba, amelyek egy nagyváros vonzáskörzetétől, Pécstől viszonylag távol fekszenek, de korábban Pécs vonzáskörzetéhez, vagyis egy nagyváros perifériájához tartoztak. A Budapest ellenpólusaként politikai okokból is gyorsan fejlesztett vidéki nagyvárost az elmúlt évtizedekben elsősorban a munkaerő megszerzése érdekelte. A fiatal munkaerő elköltözése az egykés vidéken hatalmas kárt okozott: az elöregedés rohamossá vált. Az idős generáció kihalásával a falvakba beköltöztek a cigányok. A slumosodás a cigány többségű falvakban általánossá vált. Ebben a környezetben minden központ különleges helyzetbe kerül.

A rendszerváltás után Pécs igyekezett megszabadulni a távoli, nehezen ellátható vidéktől. A bányászat és a nehézipar leépülése után a térség munkaerejére sincs szüksége. Az ellátatlanul maradt térségben bontakoznak ki azok az új központok, amelyek magukon viselik az új kisvárosok általános jegyeit. Csak külső segítséggel képesek a kialakult depresszióból kimozdítani, mozgásba hozni a településeket.

A vizsgált települések ugyanakkor egy-egy sajátos kisvárosi típusba is sorolhatók.

Az új és a leendő kisvárosok

1. A kisvárosok első típusának fogható fel *Szentlőrinc*. A város Pécstől Ny-ra, a Mecsek Ny-i peremén, a Drávamellék és a Baranyai-dombság találkozásánál fekszik. Elsősorban közlekedésföldrajzi helyzetének köszönheti várossá válását. A 6-os főút mentén, a Pécs–Budapest, a Pécs–Barcs–Nagykanizsa és a Pécs–Sellye vasútvonalak találkozásánál fekvő település tipikus *alvóváros a pécsi agglomerációban*. Szentlőrincről a megyeszékhely 15 perc alatt elérhető. A vonatok és az autóbuszok sűrűn közlekednek. A

magasabb pécsi lakásárok miatt a nagyvárosból is sokan telepednek le a falusi környezetet nyújtó kisvárosban. (Érdekesség, hogy az 1980-as években külön lakótelepre betelepített uránbányászok máig sem tudtak beintegrálódni a település életébe.)

A lakosságszám a betelepítés miatt ugrásszerűen emelkedett. Az 1990-es évektől kezdődően a természetes szaporodás negatívuma, ill. a betelepülők kisebb száma miatt az új város népességszáma kis mértékben csökkent. Helyzetéből adódóan megőrizte piaci szerepkörét: a kijelölt új vásártéren ma is tartanak országos vásárokat, igaz a felhozatal csökkenő mérték. Nem tud lépést tartani a pécsi vásárokkal.

Szentlőrinc tipikus agglomerációs alvóváros. Infrastruktúrája viszonylag jól kiépített, ivóvíz- és csatornarendszere szinte teljes. A város minden utcája szilárd burkolatú. A települést közeljövőben bekapcsolják a gázellátásba. A kihelyezett alközpontja révén telefonhálózata fejlett, sőt a környező települések is e központhoz kapcsolódnak. Középiskolái közül a mezőgazdasági szakközépiskola beiskolázási körzete egész Dél-Baranya. A városba kisebb ipari létesítmények települtek (cipőüzem, tejüzem). Gyenge kereskedelmi ellátottsága, továbbá a magasabb szintű kulturális, egészségügyi stb. ellátást nyújtó nagyváros közelsége miatt a város lakossága gyakran utazik Pécsre. Szentlőrinc olyan település, amely csak részben elégíti ki saját lakóinak szükségletét. Olyan város, amelynek nincs vonzáskörzete. Mindössze két településsel, Kacsótával és Csonkamindszenttel van rendszeres kapcsolata. Várossá nyilvánításának a település struktúrában nem volt különleges jelentősége.

2. *Sellye*, Szentlőrincsel szemben olyan település, amelynek várossá nyilvánítására és fejlesztésére nagy szükség volna. Az Ormánság Ny-i felén fekvő nagyközség lehetne e néprajzi szempontból is érdekes vidék kisalvainak Ny-i központja.

Történelme során a város többször töltött be központi szerepkört az Ormánságban. A 15. sz.-ban, Mátyás király uralkodása idején élte egyik fénykorát. A Dráván túl is tartoztak birtokok területéhez. Kiemelkedő egyházi központ volt. A török megszállás idején náhie központ: a bírósági kerülethez 69 község tartozott. 1871-ben II. Józseftől mezővárosi rangot kapott. Előbb a két világháború közt, majd 1950-ben újra járási székhely lett. A járáshoz 49 települést kapcsoltak.

A térségben jelentősebb ipar nem alakult ki. Sellyén két nagyobb üzem (agrokémiai és tejüzem) jött létre, napjainkban is csak néhány kisvállalkozásban folytatnak ipari tevékenységet. A lakosság 32%-át foglalkoztatja a mezőgazdaság. Fő ágazat volt mindenkor az állattartás. Az erdők és vizek visszaszorultával a homokos altalajú öntéstalajokon ma az egyik legjövedelmezőbb tevékenység a dinnyetermesztés.

Sellye kereskedelmi szerepköre az elmúlt években erősödött. 1995-ben a településen 90 bolt működött (az ellenlábás Vajszlón csak 26), ami azt mutatja, hogy a drága tömegközlekedés miatt a környék lakói Pécs helyett helyben próbálják a szükséges árut beszerezni. Az egy kereskedelmi egységre jutó lakosságszám a településen 36 fő, a baranyai átlag 76 fő, ami azt jelzi, hogy kereskedelme felkészült a környék lakosságának fogadására. A választék bővítésével lehetne erősíteni a vonzást. Meg kell azonban jegyezni, hogy ez a környék, sőt maga Sellye sem biztosít kiemelt vásárlóerőt. A kisalvak többnyire munkanélküli cigánylakossága mellett Sellye munkaképes lakosságának is 24%-a munkanélküli. Ugrásszerűen növekedne a település kereskedelmi forgalma, ha a szomszédos Drávasztárán híd épülne a Dráván és a körzet a horvátországi Szlatinával felvehetné a kapcsolatot. Elképzelhető lenne az is, hogy híd helyett kompközlekedés indulna meg a Dráván.

A település infrastrukturális ellátottságáról el kell mondani, hogy az a helyi szükségletet is nehezen elégíti ki. Igaz, hogy az út-, az elektromos- és az ivóvízhálózat kiépítettsége 1995-ben 100%-os, ugyanakkor a hírközlés csak 30%-ban, a csatornahálózat pedig 40%-ban kiépített. Nagyobb gondot jelent a kommunális infrastruktúra. Az általános iskolák 16 környező település tanulóit fogadják, ezért túlszűfoltak. A gimnáziumot 1977-ben a kevés jelentkező miatt meg kellett szüntetni. Helyén mezőgazdasági szakmunkás-képzés, ill. speciális szakként gazdaasszonyképző működik. A középfokú képzésben résztvevők többnyire ma is Pécssett tanulnak. Hasonlóan nehezen oldja meg feladatát a helyi egészségügyi intézmény is. 1992-ben megépült ugyan az egészségügyi központ, ahol szakorvosi ellátás is van, az ellátandó körzet nagysága, az kistalvak népességének előregedése miatt azonban az intézményre a zsúfoltság jellemző (pl. az anya és gyermekvédelem 27, az orvosi ügyelet 15 települést lát el).

Összegezve azt látjuk, hogy Sellye *kiterjedt vonzáskörzettel rendelkező nagyközség*². Ahhoz azonban, hogy eleget tudjon tenni a környező falvak és saját lakossága igényeinek, további fejlesztésekre van szükség, amire önerőből nem képes. A környék kistalvai a gazdasági visszaesés, a munkanélküliség, a közlekedés megdrágulása óta erősebben kötődnek centrumukhoz. Sellye várossá, valódi központtá alakítása e kiterjedt kapcsolatrendszer miatt is támogatható.

3. Sajátos kisvárosi típust képvisel Bóly. A Baranyai-dombság humuszban gazdag talajain, szelíd hajlatú dombvidékén jól termett a gabona, a kukorica, az ipari- és a takarmánynövény, ezért az ember korán megtelepedett a környéken. A nagybirtokokhoz tartozó kistalvak lakossága elpusztult a török idők alatt, vagy elmenekült a közeli Ormánység mocsaraiba. Az elnéptelenedett vidékre először rácok települtek, majd Bóly területére 1730-tól nagy számban németek. (Egy 1748-as összeírás szerint Bóly 178 házából 128-at a német telepesek építettek.) A betelepülők megtalálták a megélhetési lehetőséget. Gyorsan felvirágzott a település. 1771-ben a település mezővárosi rangot kapott.

A második világháború után az itt élő németek több mint negyedét kitelepítették. A helyükre érkező Vág-menti, bihari és délvidéki magyarokkal, valamint szerbekkel megváltozott ugyan az etnikai összetétel, de a lakosság kölcsönösen „eltanulta” a másik gazdálkodását és a termelés változatlanul magas színvonalú maradt. A helybeliek megtanulták pl. a Szlovákiából betelepülőktől a szántóföldi zöldségtermesztést, ami tekintélyes hasznot hozott a gazdáknak.

Bóly gazdagságának egyik fő forrása az *állami gazdaság* volt. A kiválóan gazdálkodó nagyüzem egyrészt magas jövedelmet biztosított dolgozóinak, másrészt saját infrastruktúrája építése közben a falu infrastruktúráját is fejlesztette. Mezőgazdasági termékeket feldolgozó üzei (agrokémiai, hús-, borsó-, szójaüzem, borpalackozó stb.) foglalkoztatják a település lakosságát. Így a helyi munkavállalók számára van biztos jövedelem, a munkanélküliség minimális. Olyan infrastruktúra épült ki a településen, amit bármelyik város megirigyelhetne. Az új városnak azonban nincs valódi vonzáskörzete. Nem körjegyzőségi központ. Állami gazdasága foglalkoztat ugyan más településbelieket, ez azonban nem jár ingázással, munkaerő mozgásával, rendszeres központba utazással. A korábbi városkörnyéki igazgatás 5 települést kapcsolt a nagyközséghez³. E településekről fogad-

² Sellye vonzáskörzetébe tartozó települések: Besence, Csányoszró, Drávaivány, Drávasztára, Gilvánfa, Kákics, Kisasszonyfa, Magyarmecske, Magyartelek, Marócsa, Nagycsány, Okorág, Sósvertike.

³ Bóly vonzáskörzetébe tartozó települések: Borjád, Kisbudmér, Nagybudmér, Pócsa, Töttös.

nak néhány általános iskolást, a szakorvosi ellátásban néhány beteget. Alapjában véve azonban az infrastruktúra a helyi lakosság számára „készült”. A település további fejlődését segítik az egykori kitelepített németek leszármazottainak beruházásai, ill. hazaküldött tőkéje. Segítségével új kisvállalkozások létesülnek, bővül a kereskedelem. Egyedüli kisváros, ahol a *kvaterner szektor is erősebben jelen van*. A mezőgazdasági nagyüzem hozta ide azt az agrár és műszaki értelmiséget, amely a település fejlődését egészséges lokálpatriotizmussal irányítani tudja.

Várossá nyilvánítását tercier és kvaterner funkciói is indokolják. A gyenge közlekedési kapcsolataival is magyarázható, hogy a település nem épített ki jelentős kapcsolatokat a környező településekkel (kivéve az állami gazdaság munkaerővonzását). Piaci központ sem tudott lenni.

4. *Harkányt* egyértelműen a termálvíz emelte ki a Siklós környéki falvak sorából. Az 1823-ban árokásás során feltört 62 °C-os kartsztvizre már 1828-ban fürdőkórház épült, amit azóta többször bővítettek. A települést ma is az idegenforgalom élteni. Keresőinek több mint felét a gyógyfürdő foglalkoztatja. Kiepült kereskedelme és infrastruktúrája, ami legfeljebb a csúcsszezonban túlterhelt. A drávaszabolcsi határátkelés következtében a délszláv, ill. a német vendégek kedvelt üdülőövezete. A település a kistérség ellátásába nem kapcsolódik be. *Országos jelentőség üdülőhely*. E funkciója, továbbá fejlett infrastruktúrája miatt kaphatna városi rangot.

5. *Villányt* a bortermelése, a mezőgazdasági termékfeldolgozás, ill. az idegenforgalom teheti várossá. Siklós szomszédságában még egy kisvárosra javaslatot tenni nem egyszer ú dolog. A javaslat mégis megtehető, mert Siklós nem monopolisztikus központ. A korábbi járásszékhely Villány a tradícióiból, központi funkcióiból sokat megőrzött. Sok a „funkciómaradvány” a kereskedelemben, a pénzügyben stb. *A lakossági szolgáltatások kisvárosi jellegűt kölcsönöznek a nagyközségnek*. A másik oka a javaslatnak, hogy Villány a hegyvidék K-i részén fekszik, ezért a hegység K-i és É-i oldalán fekvő településeknek válik fontos központjává.

Villányt bora tette híressé és erre épül az idegenforgalma is (Borút). A legenda szerint a betelepülő magyarok már szőlőkultúrát találtak itt és Bor vitéz vezetésével azt tovább művelték. A török időkben elnéptelenedő területre a néhány rác telepes mellé Mária Terézia telepített be németeket. 1930-ban a falu lakóinak háromnegyede német nemzetiségű volt, akik a szőlő mellett gabonát termeltek a térségben. A második világháború után egy részüket kitelepítették, a szőlőkultúrát azonban az új telepesek is tovább vitték.

A település ma 6 bortermelő köztség központja, amelyeket a borászat és a bortermelés köt össze. Kommunális és műszaki infrastruktúrája még nem ért el olyan szintet, amely lehetővé tenné a vonzáskörzetbe tartozó községek⁴ ellátásának segítségét. Kereskedelme gyorsan fejlődik. A kereskedelemben, az iparban, de főleg a borászatban és az idegenforgalomban sok a kisvállalkozás. Ezekhez tőke is érkezik a kitelepített németek rokonai és utódai révén, ami az infrastruktúra javulását is elősegíti. Villány vonzáskörzetének koordinációja, idegenforgalmi jelentősége, nemzetközileg is elismert bortermelése, fejlődő kereskedelme és infrastruktúrája révén kaphatna városi rangot.

A vizsgált települések intézményekkel való ellátottsága a kisvárosi átlagnak megfelel (*1. táblázat*). Az intézmények „gyengességét”, kicsi ellátó és befogadóképességét a

4

Villány vonzáskörzetébe tartozó települések: Ivánbattyán, Kisjakabfalu, Márok, Palkonya, Villánykövesd.

települések vonzáskörzete (1. ábra) igazolja. Városhiányos térben jöttek létre. Az intézményrendszer hiányai, a városok gyenge ipari, kereskedelmi stb. funkciói miatt még jelentős ellátatlan területek maradtak a megye D-i részén.

1. táblázat. Az új kisvárosok intézményekkel való ellátottsága (Dél-Baranyában)

Intézmény	Bóly	Harkány	Sellye	Szentlőrinc	Villány
Gimnázium, szakközépiskola				+	
Szakk munkásképző szakiskola			+		+
Általános iskola	+	+	+	+	+
Mozi	+	+	+		+
Könyvtár	+	+	+	+	+
Háziorvos székhelye	+	+	+	+	+
Gyógyszertár	+	+	+	+	+
Idősek klubja	+	+	+	+	
Bentlakásos intézet (fogyatékos betegek)	+				
Átmeneti szállás	+		+	+	
Óvoda	+	+	+	+	+
Közjegyzőség			+	+	+
Postahivatal	+	+	+	+	+
Rendőrkapitányság				+	

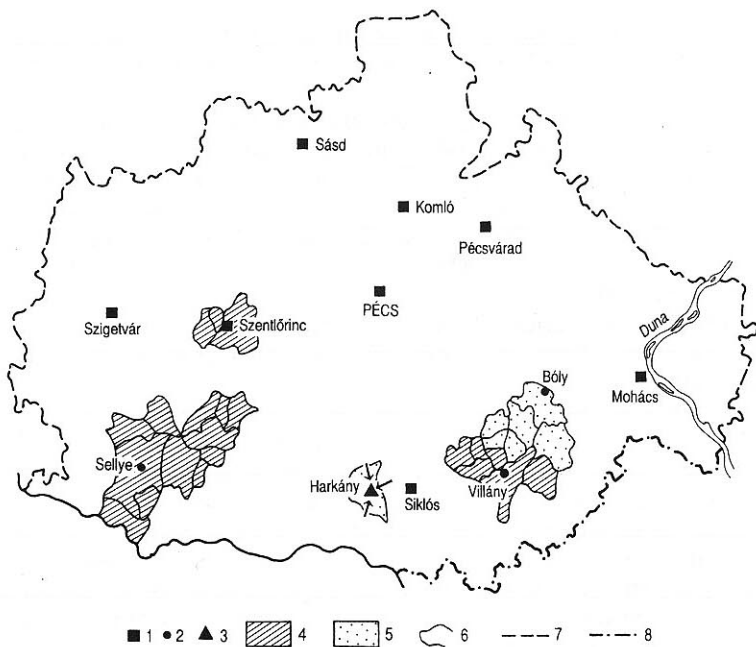
Új városaink és a városi funkciók

A fenti vizsgálat, továbbá a korábbi vonzáskörzet-vizsgálataink tapasztalatai megerősítik azt a véleményt, hogy az új kisvárosok mindegyikében hiányosak a központi funkciók. A városok többsége saját lakossága ellátását igyekszik megoldani. A meglévő központi funkciók is gyengék, csak nagy nehézséggel képesek ellátni vonzáskörzetük lakosságát. Az új kisváros önerőből nem tud a kistérség valódi központja lenni.

A városaink kialakulásánál az igazgatási funkció mindenkor előkelő helyen állt. Az első városok a királyi székhelyek, majd a vallási központok, ill. a nagybirtokok központjai körül szerveződtek. A korábban várossá nyilvánított települések egyben igazgatási és adminisztrációs centrumok is voltak. Néhány patinás kisvárosnak is vannak ilyen funkciói. A városkörnyéki igazgatás létrehozásakor tömegesen várossá nyilvánított települések kaptak ugyan igazgatási funkciót, de a városkörnyék rövid fennmaradása, az önkormányzati rendszer bevezetése miatt adminisztratív vonzásuk legfeljebb a körjegyzőségükhöz kapcsolódó településekre kiterjedően maradt meg. Kivételt csak az a néhány kisváros képvisel, akik korábban járási székhelyek voltak. Az új kisvárosok többségében nem működnek bíróságok, földhivatali kirendeltségek stb. Hiányoznak kistérségi igazgatáshoz szükséges egyéb feltételek. A vizsgált települések közül egyedül Sellye, a valamikori járási központ rendelkezik kiterjedtebb igazgatási funkciókkal.

A városok egyik legfontosabb telepítő tényezője és létrehozója volt a piac. Azok a települések, amelyek pl. árumegállító jogot szerveztek, vagy rendszeres vásárokat tudtak tartani gyorsan kiemelkedtek környezetükből. A korábban várossá nyilvánított településeink közül a szocialista városok nem lettek vásárvárosok, de a helyi piac kialakult, mert bennük az agrártermelés jelentéktelen maradt. Helyi piac a legtöbb olyan városban létezik, ahol alacsony az agrártermeléssel foglalkozók aránya. Dél-baranyai vizsgálatunk is iga-

1. ábra. Néhány dél-baranyai centrumtelepülés domináns vonzaskörzete (RUDL J. 1997. alapján). – 1 = város; 2 = dél-baranyai centrum település; 3 = termálvízzel rendelkező idegenforgalmi település; 4 = domináns vonzaskörzettel rendelkező település; 5 = centrumhoz kötődő település; 6 = településhatár; 7 = megyehatár; 8 = országhatár

Dominant gravity zones of some central settlements in South Transdanubia (after J. RUDL 1997). – 1 = town; 2 = central settlements in South Baranya; 3 = settlement with thermal water resources and tourist function; 4 = settlement within a dominant gravity zone; 5 = village related to a centre; 6 = settlement boundary; 7 = county boundary; 8 = national boundary

zolja, hogy az új kisvárosaink döntő hányadában a helyi szabadpiac nem számottevő, termékeik nagy részét a termelők közép- vagy nagyvárosainkba viszik és ott adják el. Nagykereskedelmi lerakatok közül is csak néhány települt ide. Rendszeresen vásárt csak néhány városban (pl. Szentlőrincen) tartanak.

A kereskedelmi ellátásukba korábban bekapcsolódó ÁFÉSZ-ek napjainkra bérbe adták vagy eladták üzleteiket. Ez az üzlethálózat biztosította az alapellátást. Hozzá kapcsolódik a szakosodott kisüzletek (butikok) hálózata, amelyek a magasabb szintű ellátás felé történő elmozdulást jelentik. Sajnos, ma is csak néhány új kisvárosban nyíltak nagyobb áruházak. Emiatt néhány fogyasztási cikket, termelőeszközt a közeli nagyvárosban kell megvenni. Csak kevés új központnak van kialakult kereskedelmi vonzaskörzete.

A közlekedési csomópontokban is jelentős városok jöttek létre a történelem során. A fontos utak találkozása, a folyók átkelőhelyei, hidak, hágók bejárata stb. környékén évszázados hagyományai vannak a vásárok tartásának. Több kisvárost (Dombóvár, Celldömölk, Püspökladány stb.) éppen a közlekedési szerepkör emelt ki a falvak sorából. Új kisvárosaink azonban többnyire passzív csomópontok. Átmenő forgalmuk jelentős. Nem „rájuk szervezték” pl. a személyforgalmat. Nem tartoznak a járatot indító állomások közé,

jobb esetben végállomások, vagy pusztán megállóhelyek, mint bármely település. Annyi különbség van, hogy fontosabb útvonalak találkoznak területükön, emiatt több járat halad át rajtuk.

Az új városaink közül többen rendelkeznek mezővárosi múlttal. Az Alföld mezővárosai a nagy határukból alakult falvak agrártermelésének irányításában és a mezőgazdasági termékek felvásárlásában ma is szerepet játszanak. A Dunántúlon a volt mezővárosokban az agrártevékenység szintén jelentős maradt. A termelősövetkezetek megszervezése után tsz-, vagy állami gazdasági központokká váltak és ezzel résztvettek a térség gazdálkodásának szervezésében. Vonzáskörzetük azonban kicsi, kevés települést tudnak szorosan magukhoz kapcsolni.

A kapitalizálódás idején az ipar lett a legfőbb várostelepítő tényező. Az ipar megerősítette és kiszélesítette a nagy- és középvárosi funkciókat, amelyek magjai lettek a településhálózatnak.

Az új városkörnyéki központokban és a 90-es években városi rangot nyert településeken nagyipar, kevés kivételtől eltekintve (pl. Lőrinci, Téglás stb.) nem alakult ki. Esetleg egy-egy nagyüzem leányvállalata települt ide, kihasználva az olcsó munkaerőt, vagy a helyi, főként a mezőgazdasági nyersanyag feldolgozására épült fel néhány kisüzem. A rendszerváltás után megszűntek a leányvállalatok, emiatt nagyarányú munkanélküliség alakult ki. A munkanélküliség csak azokban a kisvárosokban alacsonyabb, ahol saját székelyű üzemmé tudtak válni a volt leányvállalatok. Tőkeerős beruházások nélkül az új város nem lehet a kistérség gazdasági irányítója. A mezőgazdaság specializációjához kapcsolódó tevékenységbe is érdemes lenne beruházni.

Az új városokban a lakosság száma is kicsi. Lélekszámát tekintve néhány csak a középfalu kategóriába tartozna, pl. Zalakaros (1200 fő), Máriapócs (2232 fő), Pétervására (2414 fő), Rétság (3073 fő), Lengyeltóti (3450 fő), Sásd (3732 fő). Mivel falusi térből kiemelt településeket nyilvánítottunk várossá, ezért természetes, hogy az agrárkeresők aránya e városokban az átlagnál magasabb.

Nagy- és középvárosaink zömében stabilizálni tudták népességszámukat. A nagyváros vonzáskörzetében megszüntette a demográfiai depressziót, a középvárosnak mindez legfeljebb a hegemon vonzáskörzetében sikerült. A kisvárosok többsége maga is a depressziós övezetbe tartozik, a városkörnyéken a demográfiai folyamatokra nem tudott hatással lenni. Jellemző az új városokra, hogy népességük ma is csökkenő.

A nagyobb városok ingázási központok maradtak. Szűkült a munkaerő-vonzási körzetük. A távolról ingázókat nem tartották meg. A középvárosok általában saját munkajerejüket, ezzel szemben az új városok legtöbbször a saját munkaerőt sem tudják otthon foglalkoztatni. A munkanélküliek aránya itt lényegesen magasabb.

A népesség összetételére jellemző, hogy többnyire hiányzik a kisvárosból a kvaterner szektor. Hiányzik az a nagyobb városokra jellemző értelmiségi csoport is, amely egészséges lokálpatriotizmusával tenni akar és tud a településért.

Az új városok általános iskolái gyakran fogadják a városkörnyéki gyerekeket. Középiskolával nem mindegyik, felsőoktatási intézménnyel pedig többnyire nem rendelkeznek. A kisváros iskolai vonzása csak akkor jelentősebb, ha itt valamilyen speciális képzés folyik.

Legrosszabb az új városokban a kultúra helyzete. A korábban várossá nyilvánított települések a kormányoktól kapott pénzeken kultúrházakat tarthattak fenn, állandó kultúr-csoportokat működthettek, színházakat tudtak fogadni stb. E tevékenységek egy része önfenntartó formában megmaradt. A korábbi támogatásokból könyvtárak létesültek. A

nagyobb város mozijaiba a környező településekről is bejártak fiatalok. A kisvárosi kultúrházak egy részében is vannak öntevékeny csoportok, kiállítótermek. A rendszeres tevékenységet azonban itt a hétvégi diszkó jelenti. A mozik befogadóképessége megfelelő, látogatottsága alacsony szintű, a könyvtárak állományából a pénzhiány miatt alapvető munkák hiányoznak.

Az új kisvárosok egészségügyi vonzása arra épül, hogy a körzeti orvosi (házi)orvosi ellátásuk kiemelkedik környezetük települései közül. Többnyire a hétvégi ügyeletet is e települések orvosai látják el. A kisvárosokban van gyógyszerár, a szakorvosi ellátás azonban már nem teljes körű. Többségükben a nagyváros szakorvosai tartanak a hét valamelyik napján magánorvosi szakrendelést. A kisvárosok többségéből hiányzik a középszintű egészségügyi funkciót betöltő kórház. Állami szakrendelésre, ill. kórházi kezelésre a legközelebbi közép- vagy nagyvárosba kell utazni.

Érdekesség, hogy az új városok infrastruktúrájának néhány eleme a várossá nyilvánításkor fejlettebb volt, mint a nagyvárosoké. Bennük 100%-os az ivóvízzel való ellátottság, útjaik pormentesek, a csatorna, ill. a telefonhálózatba kapcsolt lakások aránya magas. Kedvezőbb a kisvárosok lakásállományának minősége is.

Összegzés

A jövedelmi viszonyok romlása, az általános recesszió időszakában beszűkülnek a lakossági térpályák. A lakossági mozgástér szűkülésével a kistérségi centrumok jelentősége megnőtt. Korábban a megyék városhiányos térségeiben a hátrányos helyzetű új települések alapfunkcióinak egy részét is egy nagyváros elégítette ki. A nagyvárostól való távolság növekedése, a nagyvárosi vonzáskör zsugorodása, a megjelenő munkanélküliség, a közlekedési feltételek romlása miatt a kistérség erősebben igényli egy valódi központ létrejöttét, a központ funkcióinak kiteljesítését.

A leendő új központok olyan nagyfalvak közül kerülnek ki, amelyek kedvező fekvésüknek köszönhetően korábban valamilyen központi szerepkört (járási székhely, mezőváros stb.) már betöltötték a térségben.

Általánosan jellemző az új kisvárosokra, hogy infrastruktúrájukat kiépítették ugyan és átlagos mutatóik alig térnek el a városi átlagtól, ez az infrastruktúra azonban a körzetbe tartozó települések lakóinak igényeit nem tudja kielégíteni. Ellátási kötelezettség esetén túlterheltté válik. Emiatt a kisvárosok saját erőből a vonzáskörzet ellátásából rájuk háruló feladatokkal csak nehezen tudnának megbirkózni.

A leendő új városok nagyiparral nem rendelkeznek. Többnyire kisvállalkozások és az agrárszféra adnak munkát a nagyvárosi iparból kiszorultaknak, amely utóbbi a magán-gazdaságok termelőeszközeinek alacsony színvonala miatt ma is sok munkaerőt köt le. Az új kisvárosokból többnyire hiányzik a kvaterner szektor. Hiányzik az a kisvárosokra jellemző értelmiségi csoport, amely egészséges lokálpatriotizmusával tenni akar és tenni tud a kisvárosért. Egy-egy kisvállalkozói csoport érdeke kevés a település komplex fejlődéséhez.

A jövő településfejlesztési stratégiáinak mégis a kistérségekre kell épülni. A vizsgáltakhoz hasonló hátrányos helyzetű központok többségének van valódi vonzáskörzete.

A valódi vonzáskörzettel rendelkező kisközpontok megerősítésére szükség volna. Mozgatói, koordinátorai lehetnének a települések közti kapcsolatoknak. Segíthetnék a településcsoport valódi kistérséggé alakulását. Az új kisvárosra nem elsősorban a közigazgatási funkciók ellátása miatt van szükség, hanem a településrendszeren belüli funkciók kiépítése és szabályozása miatt (SZIGETI E. 1997.), a középfokú ellátás mind szélesebb körű biztosítása miatt. Azon települések várossá nyilvánítása viszont, amelyeknek nincs valódi vonzáskörzete, a település struktúra szempontjából érdektelen kérdés.

A lakossági térpályák a központ megerősítése után is átlépik a kistérség határát. Minél kevesebb térpálya lép ki a körzetből, annál egységesebb a kistérség. Természetesen nem kérhető számon egyetlen kisvárostól sem az abszolút komplexitás. Szükség van olyan nagyobb igazgatási, gazdasági stb. egységekre, amelyek a városkörnyéken túlnyúló funkciókat befogadják, a kistérségeket átlépő térpályákat koordinálja. E feladatokat vállalhatja fel pl. a nagyváros vagy a megye.

IRODALOM

- BARTKEI. 1988. A terület- és településfejlődés társadalmi-gazdasági folyamatai Magyarországon. – Bp., Akad. Kiadó, 81 p.
- BELUSZKY P. 1973. A településosztályozás néhány elvi-módszertani szempontja. – Földr. Ért. 24. pp. 453–466.
- BELUSZKY P. 1992. Borsod-Abaúj-Zemplén megye falusi településeinek típusai. – In: Végkiírásítás I. MTA RKK. Pécs, pp. 160–193.
- MÉSZÁROS R. (szerk.) 1991. Az urbanizáció térbeli folyamatai Szegeden. – JATE, Szeged 156. p.
- RUDL J. 1991. Falu és térkapcsolatok. – In: KOVÁCS T. (szerk.): Válság és kiút. Pécs, pp. 148–151.
- RUDL J. 1994. A kistérségi kapcsolatok néhány eleme az alföldön. – In: A középszintű közigazgatás reformja Magyarországon. Székesfehérvár–Pécs, pp. 57–61.
- RUDL J. 1995. Az újonnan várossá nyilvánított települések helye a magyar városrendszerben. – In: TÓTH J. (szerk.): A magyarországi városhálózat és városhiányos térségek vizsgálata. JPTE Pécs, pp. 136–157.
- RUDL J.–BANK K. 1996. Leendő új városok a határ mentén. – In: PÁL Á.–SZÓNOKINÉ ANCSIN G. (szerk.): Határon innen, határon túl. Szeged, pp. 319–328.
- SZIGETI E. 1997. Urbanizáció, városhálózat, várossá nyilvánítás. – Ter. Stat. 1. pp. 66–81.
- TÓTH J. (szerk.) 1996. Az infrastruktúra bővítés és építésigazgatás szerepe a térségfejlesztésben. – In: A települési önkormányzatok együttműködését segítő városkörnyéki bizottság tevékenysége. Székesfehérvár–Pécs. 148. p.
- VUICS T. 1995. Hiányos funkciójú városok kistérségi szerepkörű nagyközségek. – In: TÓTH J. (szerk.): A magyarországi városhálózat és városhiányos térségek vizsgálata II. JPTE Pécs, pp. 236–253.

THE NEW SMALL TOWNS AND THE URBAN FUNCTIONS

by *J. Rudl*

S u m m a r y

In periods of the decline in the incomes of the population and of a general recession the possibilities for the economic survival for the individuals become limited. At the same time there is a rising importance of the centres of microregions. Earlier in those areas of counties that had lacked urban settlements, several basic functions for the villages in disadvantageous position were performed by large towns. Due to the increasing distance from the large town, the shrinking of the gravity zone of the latter, the emerging unemployment, the deterioration of transport conditions, these microregions increasingly need a proper centre.

The new centres are likely to develop from large villages which previously had performed some of the central functions for the region.

It is typical of the new small towns that they have created infrastructural networks of their own but they are unable to satisfy the requirements of the inhabitants from the surrounding settlements. The provision of supply for these villages makes these small town overburdened and they could hardly cope with the task.

The new towns do not accommodate sizeable industrial plants. Small entrepreneurship and farming provides jobs for those ousted from the industry of large towns. Agricultural production still necessitates considerable manpower owing to the low standard of the means of production in private farms. The new small towns usually lack both the quaternary sector and a group of intellectuals wanting and being able to be active on behalf and for the sake of the town.

Nevertheless, future strategies of settlement development should be based on the microregions. The majority of centres in disadvantageous position have a distinct zone of gravity. These central places must be strengthened, so they would become co-ordinators of relations between settlements. This way groups of settlements might turn into real microregions. New small towns would acquire mainly not an administrative role, but they would be instrumental in the creation and management of other functions and in providing medium-level supply and services. Settlements without a zone of gravity are not advised to be chartered because they are unable to exert a positive impact on the settlement network.

Translated by L. BASSA